

Lobbyisten, geografen en andere vreedestichters herstellen Europa, 1918-1920

Europa

Al in 1922 beschreef de Amerikaan Walter Lippmann de invloed van *Public Opinion* op de diplomatie in een gelijknamig boek. Vincent Laniol deed de oefening over in zijn doctoraat een decennium geleden. Hij stelde vast dat de regeringen er dusdanig beroep op deden dat zij op die manier de diplomaten, naar het woord van Fransman Jules Cambon 'ongevoelig voor de passies van de massa', naar de marge manoeuvreerden: met name Clemenceau en Tardieu in Parijs, Lloyd George en Maurice Hankey in Londen. Die vaststelling vormt de kern van de bundel concrete geschiedenissen van verdragen en onderhandelingen die de oorlog beëindigden die Isabelle Davion publiceerde. Enkele voorbeelden.

Onmiddellijk gevolg van de wapenstilstand in november 1918 was in Midden-Europa dat de stedse elite, veelal Poolstalig, te maken kreeg met een sterk opkomende Roetheense ofte West-Oekraïense concurrerende elite. Heidi Hein stelde vast dat dit proces al voor de oorlog was begonnen, door in te zoomen op de Lembergse gemeentepolitiek tussen 1862 en 1914. Die stelde meer het bestaande regime in vraag dan andere emancipatiebewegingen, zoals die van vrouwen, arbeiders en Joden. Omdat in het nog zeer agrarische Galicië zij geen bedreiging vormden, bloeiden die laatstgenoemde emancipatorische bewegingen in onderlinge verstandhouding, tot de oorlog uitbrak.

De minderhedenverdragen van 1919 stelden niet meteen een uniform systeem in de plaats. Waarom mochten de Tsjechoslovaakse Joden bijvoorbeeld geen internationale erkenning krijgen en de Poolse wel? De Joden beseften het zelf: in Polen waren de Joden de grootste minderheid, drie miljoen ofte 10 % van de bevolking, niet de Duitsers, ze werden vervolgd en dat maakte hun positie daar uniek. "Slechts vrije volkeren kunnen een vrije mensheid vormen". Met die kernachtige boodschap sprak de eerste Tsjechoslovaakse president Tomáš Garrigue Masaryk zijn wens uit dat de erkenning van zijn beweging als nationale regering op 3 september 1918 het begin zou zijn van een volledig vrije wereld. Vanzelfsprekend zou deze pas erkende regering het Joodse volk helpen bij de hervorming van Joodse gemeenten in het nieuwe land, bevrijd van het 'tirannieke Oostenrijkse systeem van staatskerken'. De Fransen merkten onder invloed van het comité van Roman Dmowski, het pro-Russische Poolse comité zeg maar, dat een staatskerk voor de rechtse Poolse strekking minder een probleem vormde dan de Joodse minderheid in Polen.

Precies omdat ze de openlijke confrontatie aangingen, verloren de Polen het pleit en kwamen de 'zionistische' artikels in hun grondwet via het minderhedenverdrag dat Joshua Leung omschrijft als "het kleine Versailles". Immers: dat verdrag stond in artikel 93 van Versailles. Dat doet zij in een bundel door de Sorbonne uitgegeven studies over de vredesverdragen die tussen 1918 (Brest-

Litovsk) en 1923 (Lausanne) een einde aan de wereldoorlog maakten. Op die buitengewoon rijke bundel onder leiding van Davion uitgegeven, komen we terug in een bijdrage voor volgende Shrapnel. Maar hier willen we alvast twee groepen bespreken die erin geschetst worden als nieuwkomers met grote invloed op de diplomatieke onderhandelingen: de verenigingen van Britse en Franse Joden enerzijds, de vereniging van Franse geografen anderzijds. Max Brod, een leidende zionist, schreef dat hij er in 1914 vast van overtuigd was dat in de toekomst enkel nog koloniale oorlogen mogelijk waren. In de zomer bleek hoe verkeerd het sciëntistische optimisme was. Zittend op het café terras Arco, waar anders zouden Midden-Europese intellectuelen tot bezinning komen, samen met Franz Werfel en Max Wertheimer, 'voelden wij ons schuldig, we hadden politieke zaken verwaarloosd. Met verbijstering zagen we hoe de satirische bladen ophielden en we hadden angst'. Later die dag ontmoette hij de componist Josef Suk, de schoonzoon van een ander beroemd componist, Antonín Dvořák. Zijn ogen stonden vol tranen en in zijn *seltsam akzentuierten* Duits zei hij Brod slechts vier woorden: *Alle-Menschen-werden-Brüder...* In werkelijkheid betwistten de naties elkaar de erfenis van de overleden imperia. Of hebben historici te weinig muzikaal gevoel?

In maart 1919 verzamelden Joodse delegaties in Bern in Zwitserland om hun standpunt dat zij de Parijse vredesconferentie wilden voorleggen, voor te bereiden. De zionisten namen alvast de leiding van de Tsjecho-Slovaakse delegatie, met de Tsjechen Norbert Adler, Max Brod, Max Fischl, Hugo Bergmann en de Slovaak Richard Schlesinger. Daarna reisden Adler, Bergmann en Marek Ungar af naar Parijs, Hans Kohn vergezelde hen als secretaris. Meteen was ook de basis gelegd voor de latere *Židovská strana*, de Joodse partij. Maar de verdeelde opinie over hoe wel of niet met de Polen samen te werken, bleek moeizaam voor de Tsjechen, zelfs voor de Belgen en fataal voor een leefbaar Oekraïne. De Belgische liberale minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans nam in augustus 1920 ontslag, omdat zijn socialistische collega's Vandervelde en Wauters niet toestonden dan 60 000 Duitse Mousergeweren aan Polen werden geleverd; zijn katholieke collega eerste minister Delacroix had hem nochtans zijn steun toegezegd maar krabbelde terug voor de felle sympathie van de socialistische Belgische Werklieden Partij voor het Rode Leger... Een katholiek compromis, dat de wapens aan Frankrijk zouden worden overgedragen, was door niemand ernstig genomen. Waar de Amerikanen vol wantrouwen naar Polen keken, de Britten pragmatisch en de Fransen principieel, kon enkel een Britse blik winnen, meent Leung. De Fransen wilden dat de Joden zouden smelten ('fondre') in en voor Polen, dus mochten zij niet gediscrimineerd worden. Had de Franse revolutie niet zo de Franse Joden geassimileerd? De Amerikanen wilden een neutrale scheidsrechter, de Volkenbond, de Britten een tussenweg. *Melting pot*, smeltkroes, minder een Angelsaksisch als wel een Frans concept, zo suggereert Leung in navolging van Erik Goldstein en zijn *Winning the Peace*. Ten onrechte sprak die Amerikaanse historicus van de consensus en annexatiewil van het unanieme Britse kabinet al meteen nadat Asquith de oorlog naar de kolonies uitbreidde (Goldstein, 1991, 179). Curzon wilde dit wel en daarbij expliciet de Belgen overal buitenhouden 'gezien hun neiging tot intrigeren' zoals hij n.a.v. Perzië zei (idem, 183). Maar *Secretary of State for War* Churchill was het er niet mee eens: Rusland was belangrijker voor hem. Hij vond daarbij lord Curzon op zijn weg en Churchill kreeg in plaats van oorlog de kolonies als bevoegdheid, terwijl radicale imperialisten als Curzon het buitenlandse beleid domineerden. Ross Kennedy voegt iets toe met een citaat als titel van zijn bijdrage over 'de grootste hypocriet van allemaal, Woodrow Wilson'. Hij voegt eraan toe dat Amerikaans raciaal imperialisme ook wel Versailles kleurde. De 'Duitse eilanden' in de Pacific die zij annexeerden met het oog op een komende clash in Azië, klinkt heel erg actueel! In een volgende

bijdrage over de strijd tussen mensenrechten versus imperialisme, met de verdragen over het Midden-Oosten in focus, komen we erop terug.

En hoe verzoen je in Gods naam de vrijheid van de zee met de blokkade van Duitsland en de Sovjet-Unie? Ook hier tegenstrijdigheid alom! Julien Gueslin wijst fijntjes op de continuïteit van Brest-Litovsk met Versailles: je kon 170 miljoen Russen niet de toegang tot zee beletten zonder de wereldhandel blijvend te schaden. Vandaar o.a. geschipper met het statuut van Memel, waar de Niemen in zee stroomt, iets waar Hitler later nog profijt uit zal halen. En toch waren de Balten voortaan de bondgenoten en de Russen nu de vijand. Tussen Polen en de Sovjet-Unie volgde op de vrede van Riga in 1921 een 'koude oorlog' omdat de Piłsudski aanhang eigenlijk een 'monopolie' had over de *Ostpolitik* van de nieuwe staat, waarbij Joods en Oekraïens nationalisme werden aangemoedigd. Omgekeerd gaven ook de Sovjets na Riga niet echt op en zagen Oekraïens irredentisme als een springplank. Leung, in navolging van Tatjana Liechtenstein en Hillel Kieval, ziet het zionisme in die jaren vooral als een cultuurnationalisme dat de joden moest toestaan neutraal te blijven in het groeiend conflict tussen Tsjechisch, Slovaaks, Pools en Oostenrijks nationalisme enerzijds, communisme anderzijds. Polen zag tegen die tijd al brood in migratie naar Madagascarië, als een nog extremer antwoord. Kurt Stillschweig, specialist rechtsgeschiedenis en dé kenner van de minderhedenverdragen van de *Hilfsverein deutscher Juden*, staakte de strijd om de geschiedenis van die verdragen in leven te houden in 1938 en verlegde zijn belangstelling naar migratierecht en hoe vluchtelingen aan Boliviaanse passsen te helpen. Het jaar erop vluchtte de jurist zelf naar Zweden. Net op tijd.

Een tweede lobby werd gevormd door de Franse wetenschap, de gewapende vleugel van de vrijmetselarij dus. Geografen en specifiekere kaartenmakers hadden een ongemeen grote invloed op de grenzen van de nieuw ontstane staten. Het boek van Davion en co is dan ook terecht kleurrijk van kaarten voorzien. Nicolas Ginsburger brengt hun verhaal in een originele bijdrage erin. Dankzij André Tardieu, rechterhand van Clemenceau, kon professor Emmanuel de Martonne zijn kennis op tafel leggen. Niet onbelangrijk, gezien *The Inquiry*, zoals de drijvende universiteit die met Woodrow Wilson meegevaren was uit de States, werd genoemd. Hij was oud-leerling van Ferdinand Von Richthofen, sprak uitmuntend Duits en kende Centraal-Europa als zijn broekzak. Gezien aardrijkskunde in de Franse traditie nauw met geschiedenis is verweven, was hij dan ook uiterst voorbereid op zijn zware taak.

Net als Goldstein beweert Lanion dat de Britten het beste voorbereid waren, de Amerikanen waren effectief te verdeeld, *the Inquiry* was inderdaad een kibbelende universiteit, maar deden die Franse wetenschappers meer dan hun politici en diplomaten intellectuele wapens leveren om gelijk te halen? Waren zij minder voorbereid dan de Engelsen? Talloze bijdragen in *Les traités* suggereren het, en toch ben ik niet helemaal overtuigd. De bijdrage van Renaud Dorlhac over Epirus, de grensstreek tussen Griekenland en Albanië, ten getuige. De auteur is verbonden aan de Franse onderzoeksschool in Athene en Rome en het ministerie van defensie en hij schetst nauwkeurig het getouwtrek tussen Fransen en Italianen over Epirus, met weinig fraaie incidenten als in 1917 de afzetting van de Griekse

koning. Iets was zelfs de Duitsers met de Belgische niet probeerden (of konden proberen). Later steunden de Italianen de Albanezen, de Fransen de Grieken, zelfs de orthodoxe Albanezen wilden een eigen 'autocephale' kerk, net als recent in Oekraïne, met de eigen taal in de liturgie, zo veel decennia voor de katholieken, maar pas in 1924 keerde de rust terug.

Afrika

De bijdrage van Pierre Vermeren behandelt 'de twee grootste moslim imperia van WO I: Frankrijk en het UK'. Terwijl maarschalk Lyautey hoopte van de Marokkaanse dynastie het 'westelijke kalifaat' te maken, het Maghrebijnse tegenover een oostelijk in de Machrek, poogde Londen het Arabische nationalisme van Sa'ad Zaghloul en zijn Wafd aanhang in Egypte te counteren door een halve onafhankelijkheid toe te kennen. De reden voor die verschillende aanpak is de aderlating van Frankrijk dat pas rond 1953 weer de demografische omvang van 1913 bereikte: er waren meer Fransen gesneuveld dan heel Elzas-Lotharingen aan bevolking telde! Zelfs de enorme immigratie van Armeniërs en Polen kon het bloedverlies niet stelpen. Parijs was Noord- en Equatoriaal Afrika dankbaar voor zijn half miljoen soldaten dat redding had gebracht, maar hoopte die steun te bestendigen door zo veel mogelijk Afrikanen tot Fransen om te smeden. Een moeilijke oefening van toegevingen aan de gekoloniseerden zonder het politieke overwicht te verliezen. Vooral Berbers en Kabyliërs, die beiden Afrika bevolkten lang voor de Arabieren, keerden zich al in de jaren twintig hiertegen. De Berbers in de Rif, wapens in de hand, Kabyliërs in samenspraak met de Franse communisten via stakingen, sabotage en politiek 'opvoedwerk'. Berbers verzet hinderde de Fransen niet om moslims in te zetten tegen de Turken, zo zelfzeker was Parijs; Messali hadj uit Tlemcen, oudstrijder die de slachtingen van 1917 had meegemaakt, leidde de Algerijnse kritische stemmen, ook in Tunesië broeide het al.

Midden-Oosten

De Arabische opstand tegen de Turken en de geboorte van het 'kemalisme' is beschreven door Julie d'Andurain en Claire Le Bras. Die laatste stelt een minder bekend aspect centraal: de ambities van Italië om stukken Anatolische kust in te palmen. Die werden gehinderd door de onzekerheid over Amerikaanse bereidheid wel of niet een Volkenbond mandaat in de regio op te nemen. De Britten in Bakoe en de Amerikanen in Armenië: het zou een totaal ander plaatje hebben gegeven. Zonder die onzekerheid – de VSA en het Osmaanse rijk waren niet in oorlog – zou een vredesverdrag met Turkije allicht ook al in 1919 tot stand gekomen zijn. Over de verdeeldheid van de VS en de 'hypocrisie' van Wilson (woorden van Ross Kennedy) meer in de volgende Shrapnel.

Isabelle Davion, ed. *Les traités de paix 1919-23: les uns contre les autres*, Sorbonne Universités Presses, 2023, 28 euro